

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 18 (2024)

Η πλατωνική σκιαγράφηση της δημοκρατίας ως «εκκολαπτηρίου» επίδοξων τυράννων, συγκριτικά με τις ερευνητικές προσεγγίσεις για τον σύγχρονο λαϊκισμό

Μύρων Ζαχαράκης

doi: [10.12681/ethiki.37983](https://doi.org/10.12681/ethiki.37983)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ζαχαράκης Μ. (2024). Η πλατωνική σκιαγράφηση της δημοκρατίας ως «εκκολαπτηρίου» επίδοξων τυράννων, συγκριτικά με τις ερευνητικές προσεγγίσεις για τον σύγχρονο λαϊκισμό. *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (18), 5–13. <https://doi.org/10.12681/ethiki.37983>

Η πλατωνική σκιαγράφηση της δημοκρατίας ως «εκκολαπτηρίου» επίδοξων τυράννων, συγκριτικά με τις ερευνητικές προσεγγίσεις για τον σύγχρονο λαϊκισμό

ΜΥΡΩΝ ΖΑΧΑΡΑΚΗΣ

Περίληψη: Στο παρόν άρθρο θα εξεταστεί η κριτική του Πλάτωνος, απέναντι στο δημοκρατικό πολίτευμα, όπως αυτή διατυπώνεται στην *Πολιτεία*, και ειδικά στο τμήμα που αναφέρεται στην παρακμή των πολιτευμάτων. Θα επισημανθεί επίσης ο, κατά Πλάτωνα, συσχετισμός των δημαγωγών στο πλαίσιο της δημοκρατίας, με το τυραννικό πολίτευμα, το οποίο θεωρείται πως προκύπτει μέσα από την κατάλυση της τελευταίας εκ μέρους των δημαγωγών. Τέλος, η πλατωνική συλλογιστική θα παραβληθεί με τις παρατηρήσεις ορισμένων ερευνητών του σύγχρονου πολιτικού φαινομένου του λαϊκισμού, προκειμένου να εντοπισθούν τα κοινά σημεία ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις (δηλ. του Πλάτωνος και των σύγχρονων ερευνητών), καθώς και η επικαιρότητα της πλατωνικής κριτικής σήμερα.

Λέξεις-κλειδιά: Δημοκρατία; Λαϊκισμός; Φασισμός; Δημαγωγία

Ένα συνηθισμένο μοτίβο σήμερα είναι οι συζητήσεις σχετικά με το πολιτικό φαινόμενο του λαϊκισμού, καθώς και οι προειδοποιήσεις σχετικά με τους πιθανούς κινδύνους του για το δημοκρατικό πολίτευμα. Όπως επισημαίνεται, ο λαϊκισμός αποτελεί σχετικά σύγχρονο φαινόμενο, αφού έκανε την εμφάνισή του γύρω στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στη Ρωσία και στις Ηνωμένες Πολιτείες, σχετιζόμενος στενά με τον εκτεταμένο εκδημοκρατισμό που προωθήθηκε τότε.¹ Σύμφωνα με τους ερευνητές, αυτός έχει διττή φύση: κατά κανόνα επικαλείται τη δημοκρατία και δηλώνει ότι υπερασπίζεται τη λαϊκή βούληση, είναι όμως καχύποπτος ή και εχθρικός απέναντι στις κάθε λογής μειονότητες. Φιλελεύθερη δημοκρατία, εντούτοις, σημαίνει την (εν δυνάμει) συγκρουσιακή σχέση μεταξύ της θέλησης της πλειοψηφίας (δημοκρατία) και των δικαιωμάτων της μειοψηφίας (φιλελευθερισμός). Συγκεκριμένα, αν η δημοκρατία ορίζεται από τον συνδυασμό της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας με την αρχή της πλειοψηφίας,² οι σύγχρονες δημοκρατίες μας είναι φιλελεύθερες, δηλαδή προϋποθέτουν την ύπαρξη ανεξάρτητων θεσμών, με σκοπό την προστασία ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων (π.χ. ελευθερία έκφρασης, προστασία μειονοτήτων)³. Ο λαϊκισμός, λοιπόν, παρουσιάζεται να είναι υπέρ της (περισσότερο άμεσης) δημοκρατίας, αμφισβητώντας ωστόσο τον φιλελευθερισμό.⁴ Σήμερα, εκφράζεται από πολιτικούς επιστήμονες η άποψη ότι οι αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες πιθανώς να ευνοήσουν τους κάθε λογής επίδοξους τυράννους. Όπως μας εξηγούν, σε αντίθεση με άλλες εποχές, σήμερα δεν είναι συνήθης η απόπειρα κατάλυσης του δημοκρατικού πολιτεύματος με τα πραξικοπήματα και τα όπλα,⁵ αλλά οι δημοκρατίες συνήθως διαβρώνονται σταδιακά⁶ και αρκετές από τις απόπειρες κατάλυσής τους είναι νόμιμες, με άλλα λόγια έχουν την έγκριση νομοθετικών σωμάτων ή και δικαστηρίων, καθώς παρουσιάζονται ως προσπάθειες «βελτίωσης της δημοκρατίας»⁷. Σε αυτό το πλαίσιο, είναι κυρίως οι «πολιτικές ελίτ» και τα κόμματα, αυτοί που έχουν τη δυνατότητα να λειτουργούν ως φύλακες της

δημοκρατίας, απομονώνοντας τους πιθανούς εχθρούς της.⁸ Τέτοιου είδους προβληματισμοί, που αναζωπυρώθηκαν μετά τη διακυβέρνηση του Αμερικανού προέδρου Trump⁹ αλλά και του “Brexit”¹⁰, έχουν αρκετή ιστορία πίσω τους. Ας δούμε, για παράδειγμα, την κριτική του James Burnham, ο οποίος γράφει μέσα στο ιστορικό πλαίσιο του ψυχροπολεμικού κόσμου, με την εναλλακτική πολιτική πρόταση του «υπαρκτού σοσιαλισμού» να προβάλλει ως απειλή για τις φιλελεύθερες δημοκρατίες της Δύσης. Για την ακρίβεια, όπως υποστηρίζει ο ίδιος, κάθε φορά που επιδιώκουμε την πλήρη επικράτηση της δημοκρατίας (δηλ. την αυτοκυβέρνηση του λαού), στην πραγματικότητα δεν κάνουμε τίποτε άλλο από το να ετοιμάζουμε τον δρόμο σε επίδοξους δημαγωγούς, όπως ο Ναπολέωντας, οι οποίοι στο όνομα του λαού προβαίνουν σε πράξεις εντελώς αντιδημοκρατικές. Αυτό αποκαλείται από τον Burnham «δημοκρατικός ολοκληρωτισμός» ή «βοναπαρτισμός». Γράφοντας κατά τη διάρκεια του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου, ο οποίος είδε τη σύγκρουση των πλέον σκληρών ολοκληρωτισμών, ο Burnham εκφράζει έναν «φιλελευθερισμό του τρόμου», απορρίπτοντας κάθε δυνατή σύλληψη μιας ουτοπίας, παρόμοια με διανοητές όπως ο Hayek, ο Berlin και ο Karl Popper. Ο Burnham ενθαρρύνει την ανάπτυξη ορισμένων ελίτ οι οποίες θα μεσολαβούν ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και στις μάζες, ασκώντας την πολιτική με επιστημονική γνώση και ορθολογικότητα. Αυτές οι ελίτ θα κατοχυρώνουν το σπουδαιότερο, κατά τη γνώμη του, στοιχείο μιας δημοκρατίας: την αντιπολίτευση¹¹. Αν η πολιτική έγκειται σε μια σειρά συγκρούσεων για την κατάκτηση της εξουσίας, όπως έδειξε η «μακιαβελική» παράδοση (και όπως την όρισε ο Weber, που υπήρξε μαθητής της), η ισορροπία μπορεί να επέλθει μονάχα με τον πλουραλισμό.¹² Απόλυτα πεπεισμένος ότι η πλειοψηφία των ανθρώπων δεν γνωρίζει πώς να άρχει, ο Burnham προκρίνει τον φιλελευθερισμό σε βάρος της δημοκρατίας, με το σκεπτικό ότι, αν έχουμε να επιλέξουμε ανάμεσα σε ένα κίβδηλο δημοκρατικό καθεστώς και σε έναν αυθεντικό ολοκληρωτισμό «στο όνομα του λαού», είναι προτιμότερο να επιλέξουμε το πρώτο. Παράλληλα, έχει υποστηριχθεί από ορισμένους ότι τα φασιστικά κινήματα δεν είναι παρά η ακραία συνέπεια της φιλελεύθερης δημοκρατίας.¹³ Αυτή η άποψη είναι καταφανώς πολεμική, παρ’ όλα αυτά έχει επισημανθεί, από ειδικούς στην έρευνα για τον φασισμό, ότι ο τελευταίος δεν θα μπορούσε να εμφανιστεί, παρά μονάχα σε μια κοινωνία πολιτικοποίησης των μαζών, δεδομένης της αναζήτησης λαϊκής έγκρισης, εκ μέρους των φασιστών ηγετών.¹⁴

Εδώ βλέπουμε πάλι το ίδιο μοτίβο της δημοκρατίας ως δημαγωγίας, που είναι ο προθάλαμος της τυραννίας. Αυτό το μοτίβο, μολαταύτα, όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε ευθύς αμέσως, έχει βαθιές ρίζες στην ιστορία της δυτικής πολιτικής σκέψης, έχοντας λάβει την πρώτη του συστηματική μορφή, με τον αρχαίο φιλόσοφο Πλάτωνα. Είναι αλήθεια πως λίγοι στοχαστές μέσα στην ιστορία των πολιτικών ιδεών έλαβαν μια τόσο επικριτική στάση απέναντι στο δημοκρατικό πολίτευμα, όσο ο Πλάτων. Ας δούμε όμως πιο επισταμένα τις θέσεις του.

Αρχικά, η περί πολιτικής αντιλήψεις του Πλάτωνος εκφράζονται με ιδιαίτερη σαφήνεια στην εικόνα του σπηλαίου στην *Πολιτεία*¹⁵. Η «δόξα»¹⁶, δηλαδή η στερούμενη έγκυρης γνώσης εικασία, χαρακτηρίζει τους περισσότερους ανθρώπους, που είναι επομένως (εξ ορισμού) ακατάλληλοι για την πολιτική διακυβέρνηση. Οι περισσότεροι άνθρωποι, σε σχέση με τους ηγέτες τους, βρίσκονται στην ίδια σχέση του ασθενή με τον ιατρό του και γι’ αυτό το πλατωνικό ιδανικό της *Πολιτείας* —ένα ιδανικό όπου καθένας κάνει το έργο που του έχει ανατεθεί και το οποίο καθορίζεται με βάση τις προσωπικές κλίσεις και τη μόρφωσή του— είναι ένα ιδανικό σύμφωνα με το οποίο καθένας εκτελεί το έργο του.¹⁷ Ο Πλάτων δεν θεωρεί κατάλληλο τον οποιονδήποτε πολίτη για την ανάληψη της διακυβέρνησης της πόλης. Έχοντας θεσπίσει ένα συστηματικό πρόγραμμα εκπαίδευσης, ορίζει ότι οι άριστοι, αφού εκπαιδευτούν και γίνουν φιλόσοφοι, θα πρέπει να γίνουν άρχοντες της

πόλης.¹⁸ Τα στοιχειώδη μαθήματα είναι: ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, γυμναστική, μουσική και χορός.¹⁹ Στο ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης, το οποίο προορίζεται μόνο για όσους αναδειχθούν ικανοί, οι μαθητές θα πρέπει να διδάσκονται επίσης: γεωμετρία, φυσική, αστρονομία και, τελικώς, τη διαλεκτική και τη φιλοσοφία.²⁰ Να σημειωθεί ότι ο Πλάτων δεν λησμονεί να ορίσει επιπλέον και κάποιες σωματικές ασκήσεις, καθώς και στρατιωτική εκπαίδευση, ώστε να εξασφαλιστεί η ετοιμότητα για υπεράσπιση της πόλης από εξωτερικές απειλές.²¹ Τέλος, θα τοποθετηθούν σε δημόσια αξιώματα όσοι από αυτούς κριθούν άξιοι και, μετά την ηλικία των πενήντα ετών, θα γίνουν άρχοντες της πόλης.²² Η ελευθερία που μπορεί να απολαμβάνει κανείς μέσα στην πλατωνική πολιτεία, όπως έχει εύστοχα επισημανθεί, είναι αντιστρόφως ανάλογη προς την τάξη του: ενώ η κατώτερη τάξη έχει αριετό χώρο ελευθερίας, η ανώτατη τάξη των φυλάκων είναι επιφορτισμένη με βαριά και αυστηρά καθήκοντα.²³ Δεν υφίστανται βέβαια προνόμια εκ καταγωγής, τύχης ή πλούτου, παρά καθένας αναλαμβάνει το έργο που ταιριάζει στις κλίσεις του.²⁴ Συνοψίζοντας, η πλατωνική πολιτεία στηρίζεται στην αρχή του απόλυτου αγαθού και είναι δομημένη έτσι ώστε να αποτελεί τον θρίαμβο αυτής της αρχής.²⁵ Αν, εντούτοις, ο Πλάτων προβαίνει σε μια τόσο αυστηρή διάκριση των πολιτών βάσει των ικανοτήτων και των γνώσεών τους, είναι επειδή θεωρεί πως η πολιτική δράση πρέπει να έχει ως θεμέλιό της τη γνώση. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, ο φιλόσοφος θεωρούσε ότι δεν συνέβαινε στα δημοκρατικά καθεστώτα. Η πολιτεία του Πλάτωνος, που σκιαγραφείται μέσα στην πλατωνική *Πολιτεία*, ισοδυναμεί, στην πραγματικότητα, με άρνηση της άποψης ότι κάθε πολίτης έχει τη δυνατότητα να συμμετέχει στην άσκηση της εξουσίας.²⁶ Αρχίζοντας την πραγμάτευσή του από το δίκαιο κράτος και άνθρωπο, ο Πλάτων κρίνει τους άλλους τύπους ανθρώπου και πολιτεύματος αναλόγως του πόσο μακριά βρίσκονται από αυτά.²⁷ Κατόπιν, παρουσιάζει το ένα πολίτευμα να προκύπτει διαλεκτικά από την αυτοϋπέρβαση του προηγούμενου, μέσα σε μια πορεία διαρκούς επιδείνωσης.

Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Πλάτων, η τυραννίδα δεν προκύπτει από κανένα άλλο πολίτευμα παρά από τη δημοκρατία.²⁸ Βέβαια, πρέπει να έχει κανείς κατά νου ότι ο Πλάτων δεν εμπιστεύεται ιδιαίτερα κανένα από τα πολιτικά «καθεστώτα» της εποχής του.²⁹ Συνεπώς, δεν επικρίνει τη δημοκρατία επειδή είναι ευνοϊκά διακείμενος απέναντι στην τυραννίδα. Μάλλον το αντίθετο συμβαίνει: η τυραννίδα, που κατά τον ίδιο σηματοδοτεί το αποκορύφωμα της παρακμής για μια πόλη, είναι ο κύριος λόγος απαξίωσης του δημοκρατικού πολιτεύματος εκ μέρους του, καθώς ο ίδιος τα αντιλαμβάνεται το ένα ως αίτιο του άλλου, τουτέστιν τη δημοκρατία ως μια (ασύνειδη) προετοιμασία για την εγκαθίδρυση της τυραννίδας. Φυσικά, ένα τέτοιο σκεπτικό αντιτίθεται τόσο στην κοσμοθεωρία των συγχρόνων του Αθηναίων, που εγκωμιάζαν τους εκάστοτε τυραννοκτόνους (π.χ. Αρμόδιο και Αριστογείτονα) ως ήρωες της δημοκρατίας, αλλά και στη σύγχρονη άποψη ότι η δημοκρατία και οι κάθε είδους δικτατορίες αποτελούν ασυμφιλίωτους εχθρούς. Ο λόγος είναι ότι, για τον Πλάτωνα, ο δικτάτορας αναδύεται πρωτίστως ως δημαγωγός μέσα από τη λαϊκή αποδοχή, η οποία σε συνδυασμό με τη σχεδόν πλήρη «αναρχία» —που, κατά την άποψή του, χαρακτηρίζει το δημοκρατικό πολίτευμα και γεννά την επιθυμία για την εγκαθίδρυση τάξης— οδηγεί στην ανατροπή του πολιτεύματος.³⁰ Επομένως, για τον στοχαστή, η δημοκρατία είναι το προτελευταίο σκαλί της παρακμής για μια πόλη, ενώ το τελευταίο είναι η τυραννίδα, η οποία προκύπτει μέσα από τις αντιφάσεις και τα προβλήματα που η δημοκρατία προκαλεί. Ας προχωρήσουμε, στο σημείο αυτό, αναλυτικότερα.

Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, το δημοκρατικό πολίτευμα γεννιέται όταν σε μια πόλη οι φτωχοί πολίτες επικρατούν των άλλων, κάτι που μπορεί να συμβεί είτε με απειλές είτε με τα όπλα.³¹ Στην αρχή, ο Πλάτων παραδέχεται τη φαινομενική τελειότητα που παρουσιάζει η δημοκρατία: πρόκειται για ένα πολίτευμα που με την πρώτη ματιά φαντάζει ως το πλέον γοητευτικό όλων.³² Αυτό οφείλεται σε διαφορετικά αίτια. Πρωταρχική αιτία συνι-

στά η «πολυχρωμία» του: διαθέτει κάθε λογής ανθρώπους και (αφού, όπως είπαμε, κατά τον Πλάτωνα, υπάρχει αντιστοιχία ανθρώπων και πολιτευμάτων) κάθε λογής πολιτεύματα.³³ Επιπρόσθετα, στη δημοκρατία επικρατεί χαλαρότητα των ηθών.³⁴ Πρόκειται, με λίγα λόγια, για ένα πολίτευμα ευχάριστο αλλά άναρχο³⁵, που προσφέρει ισότητα σε όλους, ακόμη και σε όσους δεν θα έπρεπε.³⁶ Οι ανθρώπινες διαφορές σε μια τέτοια κοινωνία τείνουν να εξαλείφονται. Οι άνθρωποι, όχι απλώς γίνονται ίσοι, αλλά μοιάζουν μεταξύ τους στη συμπεριφορά. Ο πατέρας μοιάζει με το παιδί του, ο μέτοικος και ο ξένος με τον ντόπιο,³⁷ οι δάσκαλοι με τους μαθητές τους, οι γέροι με τους νέους,³⁸ οι άνδρες λογίζονται ίσοι με τις γυναίκες και, στο τέλος, οι δούλοι με τους ελεύθερους πολίτες³⁹. Το βασικό πρόβλημα με το δημοκρατικό πολίτευμα, κατά τα λεγόμενα του Πλάτωνος, είναι ότι αποτελεί μια κατάσταση αποχαλίνωσης των ανθρώπινων επιθυμιών.⁴⁰ Οι πολίτες απολαμβάνουν τόσες επιμέρους ελευθερίες, που δυσανασχετούν έντονα στην παραμιμνή εξωτερική πίεση.⁴¹ Είναι αυτή η ακραία ελευθερία του δημοκρατικού πολιτεύματος που προετοιμάζει την ανατροπή του σε τυραννικό.⁴² Σύμφωνα με τον φιλόσοφο, από αυτήν την κατάσταση προκύπτει σιγά σιγά η τυραννίδα.⁴³ Η άκρατη ελευθερία φτάνει σε τέτοιο σημείο, ώστε τελικά να αντικαθίσταται από το αντίθετό της, την υπερβολική σιλαβιά.⁴⁴ Ο Πλάτων έχει πει προηγουμένως ότι το ολιγαρχικό πολίτευμα οδηγείται στην καταστροφή από την υπερβολή ως προς τη βασική του αρχή, που είναι το κνήγι του πλούτου.⁴⁵ Με τον ίδιο τρόπο, το δημοκρατικό πολίτευμα φέρει μέσα του αυτό που θα οδηγήσει στην καταστροφή του και δεν είναι άλλο από την ελευθερία.⁴⁶ Ο ανθρώπινος χαρακτήρας που αντιστοιχεί στο δημοκρατικό πολίτευμα δεν κάνει διάκριση ανάμεσα σε ανώτερες και κατώτερες επιθυμίες,⁴⁷ ενώ δεν διαθέτει καν στοιχειώδη εσωτερική συνοχή, παρά στρέφεται από τη μία στιγμιαία παρόρμηση στην άλλη, δίχως σταματημό.⁴⁸ Ένας τέτοιος άνθρωπος συμπεριλαμβάνει πολλά διαφορετικά στοιχεία εντός του.⁴⁹ Πιο συγκεκριμένα, η δημοκρατική πολιτεία αποτελείται από τριών ειδών ανθρώπους: τους ανίσχυρους σπάταλους («άκεντροι κηφήνες»), τους ισχυρούς σπάταλους («κηφήνες με κεντρί») και την τρίτη, πολυπληθέστερη και πιο σημαντική κατηγορία πολιτών: πρόκειται για τους φτωχούς που απλώς αδιαφορούν για την πολιτική.⁵⁰ Αυτοί τείνουν να θαυμάζουν ορισμένους ισχυρούς άνδρες και δημαγωγούς, από τους οποίους τελικά καταλύεται το πολίτευμα.⁵¹ Ένας από τους τελευταίους ζητάει σωματοφύλακες δήθεν για την προσωπική του προστασία, αλλά τους μεταχειρίζεται για την ανατροπή της δημοκρατίας και τη σταδιακή εγκατάσταση της τυραννίδας.⁵² Ο νέος τύραννος πασχίζει να γίνει αγαπητός στους υπηκόους του, εδραιώνοντας την εξουσία και εξοντώνοντας τους αντιπάλους του.⁵³ Προκειμένου να μην έχει πιθανούς εχθρούς, καταλήγει να κάνει «εικαθάριση» της πόλης από τους καλύτερους πολίτες της, αφήνοντας μονάχα τους χειρότερους.⁵⁴ Ο τύραννος, όντας γεμάτος φόβο μήπως ανατραπεί,⁵⁵ καταφεύγει στη συνέχεια σε κάθε λογής βίαιες και ανήθικες πράξεις για να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του.⁵⁶ Σε αυτό το σημείο, η πόλη έχει φτάσει στο αποκορύφωμα της παρακμής της. Έχει από καιρό διαπιστωθεί ότι, στην παρούσα πλατωνική σκιαγράφηση του τυράννου ως λαοφίλου ηγέτη που σταδιακά καταλύει τις ελευθερίες της δημοκρατικής κοινωνίας, διακρίνεται μια πρώιμη απεικόνιση φαινομένων όπως ο βοναπαρτισμός του 19^{ου} αιώνα, καθώς και ο φασισμός του 20^{ου} αιώνα.⁵⁷ Φυσικά, αντίθετα με τους σύγχρονους ερευνητές που προειδοποιούσαν ενάντια στον κίνδυνο μιας δημοκρατικής ανάδυσης δημαγωγών και μελλοντικών δικτατόρων, ο Πλάτων δεν επιδιώκει να προασπισθεί μια έστω μετριοπαθέστερη μορφή δημοκρατίας, ακριβώς λόγω του θεμελιωδώς «επιστημονικού» χαρακτήρα που αποδίδει στην πολιτική, καθιστώντας έτσι εξ ορισμού ακατάλληλους τους μη «ειδικούς» για την άσκηση της. Σχηματικά, λοιπόν, μπορούμε να πούμε πως αν, με κριτήριο τη σχέση λαού-ηγέτη, υπάρχουν τρεις κατηγορίες (λαϊκισμός, ελιτισμός, πλουραλισμός)⁵⁸, ο Πλάτων μπορεί να τοποθετηθεί στη δεύτερη, ενώ σύγχρονοι ερευνητές, σαν τους Ziblatt, Levitsky και Burnham, στην τρίτη. Εδώ μπορεί, βέβαια,

να προβληθεί η πιθανή αντίρρηση πως οι συγκρίσεις είναι αυθαίρετες, αφού η αρχαία δημοκρατία που επέκρινε ο Πλάτων διέφερε αρκετά από τις σύγχρονες φιλελεύθερες, οι οποίες δεν χαρακτηρίζονται από πλήρη λαϊκή κυριαρχία των πολιτών αλλά από μια μετριασμένη κυριαρχία, την οποία περιορίζουν οι διάφοροι θεσμοί (π.χ. δικαστήρια που αποφασίζουν για διάφορα δικαιώματα μειονοτήτων, ακόμη και ενάντια στην πλειοψηφία). Επιπλέον, αντίθετα με την αρχαία (και άμεση) δημοκρατία, η φιλελεύθερη βιώνει μια εγγενή (πιθανή) ένταση ανάμεσα στις επιθυμίες της πλειονότητας και στα δικαιώματα των κάθε λογής μειονοτήτων.⁵⁹ Παρότι οι προαναφερθείσες διαφορές είναι υπαρκτές, δεν θα πρέπει να υπερτονίζονται εδώ και η συγκεκριμένη αντίρρηση δεν αγγίζει τον πυρήνα της συλλογιστικής που ειθέσαμε παραπάνω. Ο λόγος είναι ότι η δημαγωγία χαρακτηρίζεται ως ένα κοινό στοιχείο που εμφανίζεται τόσο μέσα στο πλαίσιο της αρχαίας δημοκρατίας, όσο και στις φιλελεύθερες δημοκρατίες της εποχής μας. Μάλιστα, είναι ακριβώς εναντίον αυτής της δημαγωγίας, που προειδοποιούν διάφοροι ειδικοί, όπως αυτοί που αναφέρθηκαν ενδεικτικά στην αρχή του παρόντος άρθρου. Οι φιλελεύθερες δημοκρατίες μας δεν είναι άμεσες, δεν δίνουν δηλαδή όλη την εξουσία αποφάσεων στον κυρίαρχο λαό, πλειοψηφικά, αλλά περιορίζουν κάπως την εξουσία του, προς όφελος των επιμέρους κοινωνικών μειονοτήτων. Αυτή τους η ιδιότητα τις καθιστά μεν ίσως λιγότερο «άκρατες» συγκριτικά με εκείνες που είχε κατά νου ο Πλάτων, πράγμα που περιορίζει τις ευκαιρίες των επίδοξων δημαγωγών να μετεξελιχθούν σε τυράννους, παρὰ ταύτα τις σημαδεύει με μια διαρκή αντίφαση, που οδηγεί στο φαινόμενο του λαϊκισμού. Αν, κατά συνέπεια, ο φιλελευθερισμός λειτουργεί ως «διόρθωση» της δημοκρατίας, λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους που παρέθεσε ο Πλάτων, ο λαϊκισμός επιχειρεί με τη σειρά του να λειτουργήσει ως «διόρθωση» του φιλελευθερισμού, ενθαρρύνοντας αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες που προσεγγίζουν περισσότερο την αρχαία αθηναϊκή δημοκρατία. Οπωσδήποτε, λοιπόν, θα ήταν λάθος να αγνοηθεί η προειδοποίηση του Πλάτωνος, ως αναχρονιστική. Όσο παρατηρείται η εμφάνιση δημαγωγών που απειλούν να καταλύσουν το δημοκρατικό πολίτευμα, η πλατωνική προειδοποίηση θα παραμένει πολιτικά επίκαιρη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Cas Mudde – Cristóbal Robira Kaltwasser, *Λαϊκισμός: μια συνοπτική εισαγωγή*, μτφρ. Ελένη Κοτσουφού (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2017), 40 και 66.
2. Mudde – Kaltwasser, *Λαϊκισμός*, 118.
3. Mudde – Kaltwasser, *Λαϊκισμός*, 119.
4. Πρβλ. Pierre-André Taguieff, *Η ρεβάνς του εθνικισμού: νεολαϊκιστές και ξενόφοβοι εναντίον της Ευρώπης*, μτφρ. Ουρανία Καργουόδη (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2021), 142. Πρβλ. Mudde – Kaltwasser, *Λαϊκισμός*, 137. Οι διαφορές, ανάμεσα στην αρχαία-κλασική και στη νεωτερική-φιλελεύθερη δημοκρατία, δεν πρέπει να υποτιμώνται, καθώς κάτι τέτοιο ευνοεί μερικές σοβαρές εννοιολογικές συγχύσεις. Ιστορικά, στην ελληνική Αρχαιότητα η δημοκρατία υπήρξε ένα ασταθές και μάλλον βραχύβιο πολίτευμα, ενώ οι επιφανέστεροι διανοητές είχαν γενικά κριτική, αν όχι και αρνητική στάση απέναντί της. Η αρχαία άμεση δημοκρατία ξεκίνησε από τη Χίο (6^{ος} αιώνας π.Χ.), όπως είναι γνωστό, εδραιώθηκε οριστικά με τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη στην Αθήνα, αν και διακοπτόταν από μικρές φάσεις τυραννίας, για να διαλυθεί, τελικά, οριστικά, μετά την κατάληψη της Αθήνας, από τα μακεδονικά στρατεύματα (338 π.Χ.). Οι θεωρίες της δημοκρατίας, όπου και όποτε έκαναν την εμφάνισή τους στους Νεότερους Χρόνους, είχαν γενικά έναν ουτοπικό χαρακτήρα, αφού οι θεωρητικοί τους προσδοκούσαν είτε ένα αταξικό σύστημα, όπου δεν θα υπάρχει ιδιοκτησία (π.χ. Βρετανοί “Levellers”, Thomas More), ή απλώς ένα μονοταξικό σύστημα, στο οποίο δεν θα υπάρχει υπερβολικός πλουτισμός ή ακραία

φτώχεια (π.χ. Rousseau, Jefferson, παρότι ο πρώτος εξέφραζε δυσπιστίες σχετικά με το κατά πόσον ένα τέτοιο πολίτευμα είναι όντως εφικτό). Από την άλλη, οι μεγάλοι φιλελεύθεροι θεωρητικοί του 17^{ου}, του 18^{ου} αλλά και των αρχών του 19^{ου} αιώνα δεν ήταν υποστηρικτές της δημοκρατίας, ενώ μονάχα από τα μέσα του ίδιου αιώνα (και μέχρι τα μέσα του 20^{ου}), επεδίωξαν τον συνδυασμό της αποδοχής της αγοράς με μια ηθική και ανθρωπιστική προσέγγιση. Πρακτικά, οι φιλελεύθερες δημοκρατίες έκαναν την εμφάνισή τους μόλις τον 19^ο αιώνα και, ακόμη και τότε, διατηρούσαν τον ολιγαρχικό τους χαρακτήρα, υπηρετώντας κυρίως τα συμφέροντα της αστικής τάξης (π.χ. στον βρετανικό φιλελευθερισμό τα άτομα προωθούν τα συμφέροντά τους στην κοινωνία, σύμφωνα με τους κανόνες της αγοράς, ενώ ρόλος του κράτους σε αυτή τη διαδικασία είναι απλώς να αποτελεί ένα είδος «δαιτητή»). Βλ. σχετικά Κ. Μπ. Μακφέρσον, *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας*, μτφρ. Ελένη Κασίμη (Αθήνα: Γνώση, 1994), ιδιαίτερα 23-36 και 38. Πρβλ. και Ντέιβιντ Χελντ, *Μοντέλα Δημοκρατίας*, μτφρ. Μαριάννα Τζιαντζή (Αθήνα: Πολύτροπον, 2003), το πρώτο κεφάλαιο που είναι αφιερωμένο στην αρχαία δημοκρατία.

5. Steven Levitsky – Daniel Ziblatt, *Πώς πεθαίνουν οι δημοκρατίες*, μτφρ. Ανδρέας Παππάς (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2018), 16.

6. Levitsky – Ziblatt, *Πώς πεθαίνουν οι δημοκρατίες*, 14.

7. Levitsky – Ziblatt, *Πώς πεθαίνουν οι δημοκρατίες*, 17.

8. Levitsky – Ziblatt, *Πώς πεθαίνουν οι δημοκρατίες*, 39.

9. Βλ. ενδεικτικά Levitsky – Ziblatt, *Πώς πεθαίνουν οι δημοκρατίες*, 100.

10. Roger Eatwell – Matthew Goodwin, *Εθνικολαϊκισμός: η εξέγερση εναντίον της φιλελεύθερης δημοκρατίας*, μτφρ. Ηρακλής Οικονόμου (Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2021), ιδιαίτερα τον πρόλογο.

11. James Burnham, *Οι Μακιαβελιστές: υπέρμαχοι της ελευθερίας*, μτφρ. Μαρία-Αροάδη Αλαβάνου (Αθήνα: Κέδρος, 2009), 283.

12. Burnham, *Οι Μακιαβελιστές*, 277.

13. Nicolas Berdyaev, *Το πεπρωμένο του ανθρώπου στο σύγχρονο κόσμο*, μτφρ. Ευτυχία Β. Γιούλτση (Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1980), 74.

14. Robert O. Paxton, *Η Ανατομία του Φασισμού*, μτφρ. Κατερίνα Χαλμούκου (Αθήνα: Κέδρος, 2006), 65. Εξάλλου, έχει ήδη επισημανθεί η επίδραση της ρουσσοϊκής γενικής βούλησης σε θεωρητικούς του φασισμού, όπως ο Primo De Rivera. Μύρων Ζαχαράκης, “Ο Διαφωτιστής Rousseau και ο Primo De Rivera: η *volonté générale* στην υπηρεσία του φασισμού;” *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας* 14 (Νοέμβριος 2021): 22-27, <https://doi.org/10.12681/ethiki.28590>. Πρβλ. επίσης Γεώργιος Πολίτης, “Κοινωνικό συμβόλαιο: λίκνο κόκινων και μαύρων Ιακωβίνων,” στο *World Congress Proceedings-Vol. 72, Social Philosophy*, ed. Konstantinos Boudouris (Charlottesville: Philosophy Documentation Center, 2018), 263-264, <https://doi.org/10.5840/wcp232018721703>.

15. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VII514a-515a.

16. Η «δόξα», κατά τον Πλάτωνα, βρίσκεται γνωσιολογικά ανάμεσα στη γνώση και την πλήρη άγνοια και οντολογικά αντιστοιχεί στην ανάμειξη όντος και μη όντος. Βλ. Θεόδωρος Σκαλτσάς, “Η διάκριση μεταξύ γνώσης και δόξας κατά την «Πολιτεία» του Πλάτωνα,” *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* τόμ. 2, αριθμ. 6 (1985): 267, <https://pasitheo.library.upatras.gr/ephe/article/view/173/305>.

17. G. H. Sabine, *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, μτφρ. Μάνθου Κρισπή (Αθήνα: Ατλαντίς, χ.χ.), 69.

18. «Σκέψαι τοίνυν, εἶπον, ὃ Γλαύκων, ὅτι οὐδ' ἀδικήσομεν τοὺς παρ' ἡμῖν φιλοσόφους γιγνομένους, ἀλλὰ δίκαια πρὸς αὐτοὺς ἐροῦμεν, προσαναγκάζοντες τῶν ἄλλων ἐπιμελεῖσθαί τε καὶ φυλάττειν». Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VII 520a.

19. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VII 536d.

20. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VII 525a-534e. Πρβλ. Ευ. Μαραγγιανού-Δερμούση, *Πλατωνικά θέματα: συστηματική προσέγγιση των κυριότερων θεμάτων της πλατωνικής φιλοσοφίας* (Αθήνα: Καρδαμίτσας, 1994), 394. Στόχος της αγωγής των νέων στην πλατωνική *Πολιτεία* είναι η επιδίωξη του αγαθού και η αποφυγή της εξαπάτησης από τους δημαγωγούς. Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Ο φιλόσοφος, ο πολιτικός και ο τύραννος: για την πολιτική σκέψη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη* (Αθήνα: Πόλις, 1999), 27. Ο Κουγρέ υποστηρίζει με αρκετή βεβαιότητα την άποψη ότι το «αναλυτικό πρόγραμμα» εκπαίδευσης που εισηγείται ο Πλάτων στην *Πολιτεία* αντιπροσωπεύει το πραγματικό corpus των μαθημάτων που διδασκόταν στην Ακαδημία του. Alexandre Kougré, *Φιλοσοφία και Πολιτεία: εισαγωγή στην ανάγνωση του Πλάτωνα*, μτφρ. Λένα Κασίμη (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1993), 118 (υποσημείωση 16).

21. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VII 539e-540b.

22. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VII 540b

23. Ν. Ι. Λούβαρης, *Ιστορία της Φιλοσοφίας*, νεοελλ.απόδ. Γεωργία Κασκούτη (Αθήνα: Ελληνική Παιδεία, 2008), 84.

24. Μαραγγιανού, *Πλατωνικά θέματα*, 140.

25. Μαραγγιανού, *Πλατωνικά θέματα*, 144.

26. Sabine, *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, 80.

27. Karl Bormann, *Πλάτων*, μτφρ. Ιωάννης Καλογεράκος (Αθήνα: Καρδαμίτσας, 2006), 234.

28. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII 564a.

29. Ευ. Μαραγγιανού-Δερμούση, *Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι: από τον Θαλή στον Αριστοτέλη* (Αθήνα: Αυτοέκδοση, 2014), 382. Καθοριστικό ρόλο, σε αυτή τη δυσπιστία του αρχαίου φιλοσόφου απέναντι στην πολιτική των ημερών του, πρέπει να διαδραμάτισαν αφενός οι προσωπικές εμπειρίες του στη Σικελία και αφετέρου όσα είχαν συμβεί στην πόλη του, την Αθήνα (τυραννία των Τριάκοντα και διαφθορά της προηγούμενης αλλά και της επόμενης, σε σχέση με αυτούς, δημοκρατικής διακυβέρνησης). Μαραγγιανού, *Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι*, 382-383. Άλλωστε, όπως παραδέχεται ο ίδιος ο Πλάτων, το ίδιο άδικη υπήρξε η τυραννική εξουσία των Τριάκοντα απέναντι στον Σωκράτη, όταν αυτός αρνήθηκε να συμμετάσχει στις παρανομίες της. Βλ. Πλάτωνος, *Επιστολή VII*, 324a-325a.

30. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII 564a.

31. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII 557a.

32. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII 557c.

33. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII557d. Ο Πλάτων τη χαρακτηρίζει μάλιστα «παντοπωλείο πολιτευμάτων». Έχουν παρατηρηθεί οι ομοιότητες ανάμεσα στο περίφημο εγκώμιο του επιταφίου του Περικλή και στην πλατωνική σκιαγράφηση της δημοκρατίας εδώ. Ωστόσο, ο Πλάτων τονίζει ακριβώς αυτό στο οποίο ο (κατά Θουκυδίδη) Περικλής παραλείπει να αναφερθεί, δηλαδή το γεγονός ότι τα αξιώματα στην Αθήνα δίνονταν κατά κύριο λόγο με κλήρωση και όχι με κριτήριο την αρετή των πολιτών. Gregory Vlastos, “Ισονομία, Πολιτική,” στου ίδιου, *Πλατωνικές μελέτες*, μτφρ. Ιορδάνη Αρζόγλου (Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., 2000), 284-289.

34. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII557e.

35. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII558c. Ο πλατωνικός Σωκράτης θεωρεί εδώ την ποιιλία-πλουραλισμό της Αθήνας ως δείγμα παρακμής. A. E. Taylor, *Πλάτων: ο άνθρωπος και το έργο του*, μτφρ. Ιορδάνης Αρζόγλου (Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ., 2014), 346.
36. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII558c. Η ισονομία της δημοκρατικής Αθήνας, κατά Πλάτωνα, στην πραγματικότητα απλώς αρνείται τα πρωτεία της αξίας και εξισώνει τους άριστους με τους χειριστούς. Vlastos, “Ισονομία, Πολιτική,” 283.
37. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII562e-563a.
38. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII563a.
39. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII563b. Στην πλατωνική σύλληψη της πολιτικής, ο Vlastos αντιπαραθέτει τη θεωρία περί «συμβολαίου», που διατύπωσαν αρχαίοι σοφιστές, για να συμπεράνει πως, ενώ η πρώτη είναι ριζικά αντιδημοκρατική, η δεύτερη είναι δημοκρατική. Θεμέλιο της διαμάχης είναι το μεγάλο παράδοξο που χαρακτηρίζει την αρχαία αθηναϊκή δημοκρατία, το γεγονός δηλαδή ότι η ελευθερία των πολιτών στηριζόταν οικονομικά στη δουλεία κάποιων άλλων. Ενώ οι σοφιστές φαίνεται να ξεκινούν από την ελευθερία και μάλιστα ορισμένοι από αυτούς καταλήγουν σχεδόν να αρνηθούν τη δουλεία, ο Πλάτων παίρνει ως βάση τη σχέση του δούλου προς τον ελεύθερο πολίτη. Gregory Vlastos, “Η δουλεία στη σκέψη του Πλάτωνα,” στου ιδίου, *Πλατωνικές μελέτες*, 225-227.
40. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII 561a.
41. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII 563d.
42. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII 562c.
43. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII 562b.
44. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII564a.
45. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII562b.
46. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII562b-c. Εδώ ο Πλάτων μοιάζει να απευθύνει προειδοποίηση στην αθηναϊκή δημοκρατία της εποχής του. Κογρέ, *Φιλοσοφία και Πολιτεία*, 159.
47. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII551c.
48. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII561d.
49. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII561e.
50. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII564c-565a. Αυτό εναρμονίζεται πλήρως με την αρχική διαπίστωση του Πλάτωνα, ότι η δημοκρατία είναι το πολίτευμα όπου κυριαρχούν οι φτωχοί.
51. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII565e-566a.
52. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII566b-567a.
53. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII566d-567b.
54. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VIII567c-d.
55. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, IX579c. Η τυραννική πόλη είναι πλημμυρισμένη από φόβο. Κογρέ, *Φιλοσοφία και Πολιτεία*, 156.
56. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, IX573b-576b. Βέβαια, ο «τυραννικός» άνθρωπος δεν γίνεται πάντοτε και αναγκαστικά τύραννος που κυβερνά. Bormann, *Πλάτων*, 231. Στα τρία μέρη της ψυχής αντιστοιχούν οι ηδονές που προκύπτουν όταν ενεργοποιείται καθένα από αυτά. Η ενεργοποίηση, λόγου χάρη, του θυμοειδούς μπορεί να συνοδεύεται από ηδονή της σύγκρουσης ή των τιμών, ενώ, αντίστοιχα, ενεργοποίηση του επιθυμητικού ίσως συνεπάγεται ηδονή από το κέρδος. Ψυχοπαίδης, *Ο φιλόσοφος, ο πολιτικός και ο τύραννος*, 64.

57. Κ. Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1980), 163-164. Ο Κογρέ θεωρεί τη σωματοφυλακή ως το αντίστοιχο των σύγχρονων ταγμάτων εφόδου. Κογρέ, *Φιλοσοφία και Πολιτεία*, 155 (υποσημείωση 25).

58. Mudde – Kaltwasser, *Λαϊκισμός*, 23.

59. Mudde – Kaltwasser, *Λαϊκισμός*, 166. Αυτή η εσωτερική σύγκρουση των συστατικών στοιχείων των φιλελεύθερων δημοκρατιών, μεταξύ τους, έχει ήδη επισημανθεί προειδοποιητικά. Βλ. λόγου χάρη, Tzvetan Todorov, *Οι εσωτερικοί εχθροί της δημοκρατίας*, μτφρ. Σώτη Τριανταφύλλου – Μαριάννα Κουτάλου (Αθήνα: Πατάκης, 2013). Ωστόσο, προσεγγίσεις όπως του Todorov δεν φωτίζουν τα ιστορικά αίτια αυτής της σύγκρουσης, κάτι που αντίθετα επιχειρεί ο Παναγιώτης Κονδύλης, σύμφωνα με τον οποίο, ο λαϊκισμός είναι ένα μάλλον αναπόφευκτο «διορθωτικό» μέσο, που χαρακτηρίζει τις φιλελεύθερες δημοκρατίες μας, στη μαζικοδημοκρατική τους ιστορική ειδοχή, διότι εκεί ανακύπτει η αντίφαση ανάμεσα στον (αρχικά ολιγαρχικό) φιλελευθερισμό με την (εξισωτικών τάσεων) δημοκρατία. Οι πολίτες, άρχοντες και αρχόμενοι, πρέπει να φαίνονται «ίσοι», ωστόσο κάποιος πρέπει να ασκεί την εξουσία: από αυτήν την αντίθεση προκύπτει ο λαϊκισμός, ο οποίος παρουσιάζει τους ηγέτες ως μέρη του λαού, οπότε η εξουσία φαίνεται να ασκείται από τον λαό, δημοκρατικά. Παναγιώτης Κονδύλης, *Η παρακμή του Αστικού Πολιτισμού: από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή και από το φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία* (Αθήνα: Θεμέλιο, 2007), 214-215.. Με λίγα λόγια, ο φιλελευθερισμός και η δημοκρατία είναι όχι μονάχα διαφορετικά πολιτικά φαινόμενα, αλλά και ο συμβιβασμός στους, στις φιλελεύθερες δημοκρατίες που έχουμε σήμερα, γεννάει συγκρούσεις.